

інтерпретували українські події в категоріях класової боротьби, підкреслюючи, що мир з Річчю Посполитою відповідав інтересам тільки найбагатших прошарків козацтва, а для решти суспільства був неприйнятним, бо відновлював ситуацію з-перед 1648 р. На дуже складний вплив суспільних поділів на ситуацію в Україні звернули увагу в 60-х рр. Я. Перденя й особливо В. Маєвський. Ці дослідники підкреслювали, що класовий поділ в Україні виразно накладався на відмінні політичні постави людності на обох берегах Дніпра; якщо на Правобережжі взяла гору пропольська тенденція, то Лівобережжя стало бастионом прихильників підпорядкування України Олексію Михайловичу.

На противагу передвоєнній історіографії, тогочасні польські історики критичніше оцінювали Гадяцьку угоду. Не заперечуючи, що це була найцікавіша в історії Речі Посполитої концепція вирішення козацької проблеми, одночасно підкреслювали, що був проект дуже запізнений (щонайменше на 10–20 років) і в тогочасній міжнародній ситуації нереальний, а по обидва боки бракувало довіри, розуміння й переконаності в сенсі самої ідеї унії.

Заслугує на увагу той факт, що упродовж останніх кільканадцяти років історики своїми дослідженнями охопили ті аспекти Гадяцької унії, які раніше з різних причин не дочекалися достатнього висвітлення. Стаття М. Шваби, а також деякі спостереження Г. Литвина повинні заохотити до всебічного аналізу реакції населення, а також політичних еліт різних частин Речі Посполитої до східної політики держави в 1657–1659 рр., А. Миронович та Я.В. Волошин докладно дослідили релігійне тло унії й розглянули суперечності, які збуджували в католиків і православних такі проблеми, як: ліквідація Брестської унії, надання православним ієрархам місця в сенаті. Історію ідеї розбудови незалежної держави в Україні подав М. Франц, пробуючи знайти докази, що підписання угоди в Гадячі відбувалося в найсприятливіших обставинах, бо обидві сторони нарешті дозріли до укладення такого далекосяжного компромісу. Врешті, низку цікавих суджень і гіпотез, які цілковито змінюють опцію польської історіографії на багато проблем, пов'язаних з Гадяцькою угодою, подав у своїй докторській дисертації П. Кроль.

Насамкінець, варто висловити надію, що 350-річчя унії, яке наближається, буде запліднене дискусіями й науковими публікаціями, які спричинять черговий поступ у дослідженнях і зблизять позиції польської та української історіографії.

Висвітлення гетьманства Івана Виговського в

«Истории России с древнейших времен» Сергія Соловйова

Катерина Лобач

«История России с древнейших времен» видатного історика Сергія Соловйова є одним із найяскравіших прикладів державницького спрямування тодішнього історіописання в Росії. Вона репрезентує світу російський варіант «великих національних історій», в яких автори намагалися зреалізувати гасло «органічної праці» на благо власного народу [4, с. 176]. Являючи собою взірць позитивістської історіографії, де, як зазначають дослідники, історики не годилося вигулькувати з-поміж «фактів», котрі, представлені якомога повніше і об'єктивніше, мали промовляти самі за себе, «История...» С. Соловйова є, окрім іншого, цінним документальним джерелом [4, с. 283].

С. Соловйов уважав за необхідне вивчення істориком діяльності «правительственных лиц, ибо в ней находится лучший, самый богатый материал для

изучения народной жизни» [1, с. 29]. На думку дослідника, навіть дрібні подробиці, анекдоти про володарів і їх двори, повідомлення про те, що було сказано одним міністром, що думав інший збережуть назавжди свою важливість, бо від цих слів і думок часто залежала доля цілих народів [1, с. 30]. Особливу роль відігравали вчинки видатних особистостей, які були на чолі держави в переломні моменти її історії. Вчений наголошував, що саме вони «силою своєї воли и своєї неумомимой деятельности побуждают и влекут меньшую братию, тяжелое на подъем большинство, робкое перед новым и трудным делом» [1, с. 30]. З огляду на це, зрозумілою є увага авторитетного дослідника до І. Виговського — знакової постаті, що й дотепер поціновується доволі неоднозначно.

Вперше автор виводить І. Виговського на сторінки десятого тому «Истории...» при описі знайомства з ним царського посланця Г. Неронова [2, с. 534]. «Выговский был шляхтич православной веры и служил прежде канцеляристом в Киеве, за растерю книг приговорен к смертной казни, освобожден от нее заступлением панов, после чего юридическое поприще ему опротивело и он пошел в военную службу». Далі йде виклад іншої версії — про полонення Виговського під Жовтими Водами та викуп його Богданом Хмельницьким. «Здесь, как обыкновенно бывало, перо, несмотря на свою видимою слабость и подчинение, умело взять верх над саблею» - робить висновок історик [2, с. 534].

Автор «Истории...» змальовує перепиті тогочасного політичного життя відособлено, вдаючись до розлогіх цитат із кореспонденцій, шляхом відтворення діалогів співрозмовників або промов героїв оповіді, покладаючись на літописні джерела. Водночас у зображенні І. Виговського відчувається суголосність оцінок С. Соловйова тодішній офіційній позиції Москви в українському питанні.

Дослідник зауважує: «Притворяясь поневоле козаком, Выговский оставался в душе шляхтичем, т. е. врагом козачества, и не переставал питать привязанности к Польше, этому шляхетскому царству, раю шляхты, не упуская случая служить панам, уведомляя их об опасности от холопства». С. Соловйов зазначає, що Виговський давно вже націлив свій погляд на захід «к шляхетскому государству, где сулили ему блестящее, независимое положение, сенаторство» [3, с. 13]. Саме тому історик не вважав Виговського прийнятною кандидатурою на гетьманську посаду: «он был избранник меньшинства и похититель в глазах огромного большинства козаков, для которых законным гетманом мог быть только выбранный вольными голосами на общей раде, а Выговский не мог надеяться такого избрания... Выговский был писарь, звание, не пользовавшееся особенным уважением в воинской толпе; кроме того, Выговский даже не был козак и, что всего хуже для козака, был шляхтич» [3, с. 15].

Водночас зі сторінок багатотомної праці український гетьман не постає людиною, що прагне влади понад усе. По смерті Богдана Хмельницького Виговський у приватному листуванні й особистих розмовах неодноразово заявляв про своє бажання «после таких трудов великих рад бы отдохнуть и никакого урядничества и начальства не желаю» [3, с. 11]. «Ни желания моего, ни промысла, ни помышления моего о том не было, чтоб быть мне старшим над Войском Запорожским».

Своєю поведінкою та заявами на козацьких радах І. Виговський не раз демонстрував готовність зректися булави задля справи. На Корсунській раді гетьман віддав булаву полковникам: «Не хочу быть у вас гетманом: царь прежние вольности у нас отнимает, и я в неволе быть не хочу» [3, с. 16]. На раді в Переяславі «Выговский положил булаву и сказал, что не хочет гетманства, потому что многие люди в черни говорят, будто он на гетманство захотел сам собою и будто выбрали его друзья» [3, с. 23]. Втретє гетьман відмовлявся від високої посади в Чигирині «видя нестроение в Войске» [3, 24]. Зрештою, щоби запобігти кровопролиттю, Виговський добровільно поступився булавою Ю. Хмельницькому.

У роботі неодноразово наголошується на складності ситуації, що виникла в Україні внаслідок розколу суспільства на прихильників пропольської та промосковської орієнтацій. «В Украине действительно начался рокош, но шел он не снизу, а сверху» — робить висновок дослідник. «Присоединение к Москве было делом народного большинства, и большинство это до сих пор не имело никакой причины раскаяться в своем деле. Другой взгляд был у меньшинства, находившегося наверху: для этого меньшинства, для войсковой старшины и особенно для шляхты соединение с шляхетским государством, с Польшей, имело более прелести. Представителем этого меньшинства был именно шляхтич Выговский, сделавшийся теперь, *по избранию меньшинства*, (виділено в тексті — К. Л.) гетманом» [3, с. 13]. Автор підкреслює, що протиборство сторін, їх невміння об'єднатися задля інтересів країни, «уже готовили Малороссии судьбу Новгорода Великого. Москва с своим началом уравниения была тут и со своим обычным постоянством при всяком удобном случае задавала вопрос: «Ссоритесь, обижаете друг друга: не хотите ли воевод его царского величества?». [3, с. 20].

На сторінках «Истории России...» дослідник, не вдаючись до оціночних суджень, правдиво змальовує хитросплетіння політики Москви. Наприклад, зазначає, що царський посланець Кінін мусив «внушить» рядовим козакам, що гетьман Богдан, усупереч волі Олексія Михайловича, не платив жалування козакам під час походів. Відтак цю справу мав розглянути і «указ учинить» князь Трубецькой. Війтам, бургомістрам, міщанам, аби вони «ничем не оскорблялись», належало наодинці повідомити, що військо на чолі з князем послано царем для їх оборони. Стольнику Кікіну треба було також розвідати: хто з української старшини має найбільшу підтримку з-поміж козаків. А про людське око посланець мав переконувати місцеву людність, «чтоб государевым воеводам быть в черкасских знатных городах для того, чтоб тамошним жильцам от полковников и других людей обид и налогов не было» [3, с. 12].

Історик підсумовує, що саме намагання Москви «стать крепкою ногою в черкасских городах, ввести туда воевод», підштовхувало гетьмана та його прибічників «торопиться делом отпадения» від Москви [3, с. 22]. Це ж стверджує і Виговський у розмові з посланцем кримського хана: «московский государь посылает ... в черкасские города воевод, а он, гетман, у воевод под началом быть не хочет, хочет черкасскими городами владеть сам, как владел ими Богдан Хмельницкий» [3, с. 14].

Прагнучи продовжити традицію Б.Хмельницького по зміцненню одноосібної влади гетьмана, Виговський намагається упокорити Запорожжя і звертається до Москви, «...чтоб великий государь своевольникам, о вере и прямой службе не радящим, не изволил верить» [3, с. 19]. Гетьман закликає царя дотримуватися досягнутих домовленостей: «Мы присягали великому государю на том, что прав наших не порушают, а по нашим правам нельзя полковнику и никому давать грамот, кроме гетмана; всем управляет один гетман, а вы сделали всех гетманами, дали Пушкарю и Барабашу грамоты, и от этих грамот бунты начались» [3, с. 27]. Погрожуючи «вогнем та мечем» упокорити проросійську опозицію, Виговський заявляє: «...хочу с ним биться не за гетманство, а за свое здоровье» [3, с. 27].

Апогеєм протистояння Виговського та Москви стала Конотопська битва. Оцінюючи її наслідки, російський історик зазначає: «Цвет московской конницы...сгиб в один день; пленных досталось победителям тысяч пять; несчастных вывели на открытое место и резали как баранов: так уговорились между собой союзники — хан крымский и гетман Войска Запорожского!» [3, с. 50]. С.Соловйов не лише звинувачував українського гетьмана, змальовуючи жах, який охопив російську столицю, та, зображуючи картину братовбивчої війни, котра розгорнулася в Україні.

Він у своїй праці подав також точку зору Виговського, котрий заявляв Грубецькому: «...что под Конотоп приходили не для войны, а для разговора и усмирения домашнего междоусобия, то какая ваша правда? Кто видел, чтоб с такими великими ратями и с таким великим нарядом на разговор приходили? В Конотопе никакого своеволия и междоусобия не было: зачем было приступать? Вы на искоренение наше со многими людьми пришли» [3, с. 51].

Метод, котрим послуговувався С. Соловійов, коли факти говорять самі за себе, дав можливість показати всю суперечливість постаті І. Виговського. Зокрема, дослідник, виписуючи образ українського гетьмана, не раз привертає увагу до його намагань удовольнити меркантильні інтереси. Вперше згадуючи Виговського, повідомляє, що Неронов дав «лишние соболи Выговскому, ибо тот сообщил ему список зборовских статей и про иные дела рассказывал» [2, с. 534]. Вже в 1651 році через підячого Г. Богданова писар Виговський зобов'язувався за царську «милость и жалованье» доносити, «что у гетмана Богдана Хмельницкого с польским королем, крымским царем и другими государствами будет делаться» [2, с. 553]. За таємну передачу Виговським до Москви грамот турецького султана, кримського хана, силістрійського паші, гетьманів Потоцького і Радзивілла до Хмельницького цар прислав йому «40 соболей да три пары соболей добрых» [2, с. 569].

На сторінках «Истории...» І.Виговський постає мудрим політиком, який прагне боронити козацькі «вольності», зміцнювати українську державу, на паритетних засадах вибудовувати взаємини з іншими країнами і, водночас корисливим, неперекірливим у методах осягнення мети можновладцем.

Пропонуючи багатий фактичний матеріал, історик С. Соловійов, не нав'язуючи власних суджень, дає можливість читачеві робити самостійні висновки. Досвід вартий уважного вивчення. Соціальний запит на створення життєписів українських політиків-державників, актуалізує застереження, виголошене дослідником 150 років тому: «Жизнь имеет полное право предлагать вопросы науке; наука имеет обязанность отвечать на вопросы жизни; но польза от этого решения для жизни будет только тогда, когда, во-первых, жизнь не будет торопить науку решить дело как можно скорее, ибо у науки сборы долгие, и беда, если она ускорит эти сборы, и, во-вторых, когда жизнь не будет навязывать решение вопроса, заранее уже составленное вследствие господства того или другого взгляда; жизнь своими движениями и требованиями должна возбуждать науку, но не должна учить науку, а должна учиться у нее» [1, с. 32].

Примітки:

1. Соловійов С. М. Сочинения: в 18 кн. — Кн. 1. — Т. 1 — 2. История России с древнейших времен /Отв. ред. И.Д. Ковальченко, С.С. Дмитриев; Вступ. ст. И.Д. Ковальченко, С.С. Дмитриева. — М.: Мысль, 1988. — 797 с.

2. Соловійов С. М. Сочинения: В 18 кн. — Кн. V. — Т. 9 — 10. История России с древнейших времен /Отв. ред. И.Д. Ковальченко, С.С. Дмитриев. — М.: Мысль, 1990. — 718 с.

3. Соловійов С. М. Сочинения: В 18 кн. — Кн. VI. — Т. 11 — 12. История России с древнейших времен /Отв. ред. И.Д. Ковальченко, С.С. Дмитриев. — М.: Мысль, 1991. — 671 с.

4. Яковенко Н. Вступ до історії. — К.: Критика, 2007. — 375 с.